

СПОГАДИ, ЛИСТИ ТА ЩОДЕННИКИ ЯК ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

Н. О. Шевчук

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, 2 курс,
спеціальність «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)»,
навчально-науковий інститут права та гуманітарних наук

Науковий керівник – к.і.н., доцент В. Р. Данильчук

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті розглянуто сутність та функціональне значення еґо-документів як джерельної бази для історичних досліджень, зокрема для розвитку напрямку «історія повсякдення». Визначено основні типи еґо-документів (щоденники, листи, мемуари, усна історія) та їхню унікальну перевагу – фіксацію суб'єктивної реальності та емоційної реакції на події. Особливу увагу приділено методологічним викликам, пов'язаним з неточністю пам'яті та зміною сприйняття минулого з часом. Підкреслено стратегічну важливість збору та архівування еґо-документів в умовах зовнішньої агресії та інформаційної війни в Україні, а також проаналізовано нові формати цифрових свідчень. Зроблено висновок про те, що еґо-документи є не лише інструментом історичного пізнання, але й елементом зміцнення національної ідентичності.

Ключові слова: еґо-документи, історія повсякдення, джерелознавство, усна історія, архівування, колективна пам'ять, українська історія.

The article examines the essence and functional significance of ego-documents as a source base for historical research, particularly for the development of the «history of everyday life» approach. It defines the main types of ego-documents (diaries, letters, memoirs, oral history) and their unique advantage – the fixation of subjective reality and emotional reaction to events. Particular attention is paid to methodological challenges, such as memory distortion and retrospective rationalization. The strategic importance of collecting and archiving ego-documents in the context of external aggression and information warfare in Ukraine is emphasized, and new formats of digital testimonies are analyzed. It is concluded that ego-documents are not only a tool for historical knowledge but also an element in strengthening national identity.

Keywords: ego-documents, history of everyday life, source studies, oral history, archiving, collective memory, Ukrainian history.

Історія як наука завжди прагне до всебічного висвітлення минулого. Однак фокус традиційних досліджень часто зосереджується на макропроцесах: війнах, політиці та діяльності еліт. У сучасному історичному пізнанні зростає тенденція до гуманізації історичного нарративу через призму життя звичайної людини, що знайшло своє відображення у напрямі «історія повсякдення» [11]. Цей напрям досліджує умови життя, праці, відпочинку, а також фактори, що формують свідомість і норми поведінки переважної більшості суспільства. Історія повсякдення дає голос тим, хто для істориків залишився «безіменним» і «мовчазним» [10].

Актуальність вивчення означеної проблематики зростає у контексті боротьби України за незалежність та протидії інформаційній агресії, а також з огляду на те, що в

умовах відновлення незалежності відкрився доступ до джерельної бази вітчизняної історії [12]. Проекти, як-от «Реабілітовані історією» [9], що ґрунтуються на архівно-кримінальних справах, є яскравим прикладом відновлення історичної правди. У цьому контексті, документи особистого походження набувають стратегічного значення.

Мета статті – проаналізувати сутність, функціональне значення та окремі особливості використання еґо-документів у сучасних історичних дослідженнях.

Еґо-документи (документи особистого походження) – це джерела, створені індивідуальною особою для власного використання або для вузького кола адресатів. Вони відображають суб'єктивне світосприйняття авторів, рефлексуючи історичну реальність крізь призму їхнього особистого бачення та інтересів [14, С. 136].

До еґо-документів належать: щоденники, мемуари, листи, автобіографії, а також матеріали усної історії та свідчення очевидців [7; 13]. Основна функція цих джерел – гуманізація історії. Вони перетворюють «безіменних і мовчазних» [10] на активних суб'єктів історичного процесу, дозволяючи дослідникам зрозуміти побут, думки та настрої населення у конкретний період. Еґо-документи є незамінними для відтворення цілісної історичної картини, оскільки фіксують суб'єктивну реальність та емоційну реакцію на події. Завдяки їм розвиваються напрями історії повсякдення та усної історії, що дозволяють вивчати формування колективної пам'яті. Наприклад, біографічні інтерв'ю періоду Другої світової війни допомагають історикам дослідити різноманітні форми причетності німецького населення до злочинів нацистів [11].

Відзначимо, що окремі категорії еґо-документів мають специфічні переваги. Так, ключова цінність щоденників полягає у синхронності запису з подією. Це дозволяє історикам фіксувати первинну емоцію та динаміку світогляду особистості до того, як відбудеться ретроспективна оцінка. Щоденники інтелектуалів, наприклад, Івана Лисяка-Рудницького [4], надають змогу глибоко зрозуміти їхні рефлексії щодо політичних процесів.

Листи (епістолярна спадщина) у свою чергу відтворюють неформальну комунікацію. На відміну від офіційних документів, листи часто містять невимушеність і, відповідно, вищу правдивість настроїв, соціально-побутових поглядів та культурологічних деталей. Високий джерелознавчий аспект має, зокрема, епістолярна спадщина українського письменства 1920-х рр. [6], листи українських педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст., які є цінним джерелом для історико-педагогічних досліджень [1] тощо.

Попри високу цінність, еґо-документи є суб'єктивними і вимагають суворого методологічного контролю. Історик має усвідомлювати, що такі документи – це завжди інтерпретація факту, а не сам факт. Джерело «є продуктом свідомості його автора», який пройшов через «фільтр пам'яті» [2, С. 9; 7, С. 28].

Відтак, працюючи з такою джерельною базою, дослідники мають враховувати їхню специфіку і, зокрема, те, що усним свідченням притаманне певне викривлення пам'яті [7; 13], адже пам'ять може з часом змінюватися, а спогади адаптуються до поточного світогляду [7, С. 30]. Водночас, у мемуарах часто зустрічається виправдання автором своїх минулих дій з висоти прожитого досвіду [7, С. 31], тому все це вимагає ретельної верифікації інформації.

Ключовим етапом роботи є контекстуалізація. Історик повинен аналізувати біографію, соціальний статус, політичні погляди та мотивацію автора. Відповідь на питання: «Чому він це написав?» є надзвичайно важливою для розуміння позиції автора та його можливої тенденційності [7, С. 34].

В сучасних умовах зовнішньої агресії та інформаційної війни в Україні робота з еґо-документами набуває стратегічного значення, стає елементом національної безпеки.

Актуальною є цифрова архівація – створення великих електронних баз, як-от архівні проекти Музею «Територія Терору» [8], «Реабілітовані історією» [9], Архів Арользена. Це забезпечує збереження спадщини та сприяє зміцненню національної ідентичності. Як

підкреслював Г. В. Боряк, архівознавчий аспект є критичним для збереження джерельної бази, зокрема, щодо подій Другої світової війни [3].

Розвиток цифрових технологій зумовив нові формати джерел: повідомлення у месенджерах, пости в соцмережах, відеощоденники. Проект документування російсько-української війни «Свідок» [5] збирає такі дані. Ці свідоцтва є первинними, фіксуючи «гарячу» пам'ять [7, С. 30], але водночас вимагають розробки нових правил цифрової верифікації та зберігання.

Таким чином, его-документи є незамінною джерельною базою для відновлення цілісної історичної картини. Вони фіксують суб'єктивну реальність і емоційну реакцію на події, виступаючи «душею» історії та перетворюючи «безіменних і мовчазних» [10] на активних творців. Головне значення его-документів полягає у їхній подвійній функції: вони є потужним інструментом колективної пам'яті та зміцнення національної ідентичності, але вимагають від дослідника суворої методології критичного аналізу для подолання суб'єктивності, викривлень пам'яті та ретроспективної раціоналізації. Усвідомлення, що збереження кожного особистого свідчення є внеском у правдивість історичного нарративу, визначає етичну та професійну відповідальність сучасного історика.

1. Липська Л. П., Паюк О. Г. Епістолярна спадщина українських педагогів кінця XIX – початку XX ст. як джерело історико-педагогічних досліджень. *Intermarum: Історія, політика, культура*. 2017. № 6. С. 136–142. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/294106/286865> (дата звернення: 05.10.2025).
2. Культура та історична пам'ять. *Український історичний журнал*. 2018. № 3. С. 4–29. URL: <https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/historical-culture.pdf> (дата звернення: 05.10.2025).
3. Боряк Г. В. Архівознавчий аспект проблеми «Україна в Другій світовій війні»: джерельна база. *Архіви України*. 2001. № 4/5. С. 78–93. URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-4-5-2.php> (дата звернення: 15.10.2025).
4. Лисяк-Рудницький І. Щоденники. *Чтиво*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Schodennyky.pdf (дата звернення: 05.10.2025).
5. Свідок. Проект документування російсько-української війни. URL: <https://svidok.org/> (дата звернення: 05.10.2025).
6. Королевич Н. В. Епістолярна спадщина українського письменства (1920-і рр.): джерелознавчий аспект. *Інформаційні технології і соціальна культура*. 2019. № 1. С. 121–129. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/307014/298585> (дата звернення: 07.10.2025).
7. Кострюліна П. Цифровізація архівів в Україні: технології та стратегія : кваліфікаційна робота. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2021. 90 с. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8258/1/%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D1%8E%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F_.pdf (дата звернення: 05.10.2025).
8. Музей «Територія Терору». Офіційний вебсайт. URL: <https://museumterror.com/> (дата звернення: 08.10.2025).
9. Реабілітовані історією. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=reabilitovani_istoriieju (дата звернення: 09.10.2025).
10. Мемуаристика. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Memuarystyka (дата звернення: 08.10.2025).
11. Історія повсякденності. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=istorija_povsjakdennja (дата звернення: 05.10.2025).
12. Джерелознавство історичне. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dzherełoznavstvo_istorychne (дата звернення: 06.10.2025).
13. Усна історія: що це? Українська асоціація усної історії. URL: <https://usnaistoriya.info/usna-istorija-shho-ce/> (дата звернення: 05.10.2025).
14. Павликівська М. Б. Усна історія: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки*. 2014. № 117. С. 134–139. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705539/1/VChNPU_PedN_2014_117.pdf (дата звернення: 05.10.2025).